

Заварзін Олег Олександрович,
кандидат наук з технічної естетики, доцент
кафедри дизайну середовища Національної
академії керівних кадрів культури і мистецтв

СЕМІОТИКА АРХІТЕКТУРИ ЦИВІЛЬНИХ БУДІВЕЛЬ

У статті розглянуто семіотичну будову форми цивільних будівель, що виконує інформативну та ідеологічну функції в архітектурі. Зроблено спробу наукової систематизації символіки, що лежить в основі відомих будівель і споруд. Виявлено суть і роль символу в реальному проектуванні та в прогнозуванні архітектури майбутнього методом історичних аналогій.

Ключові слова: символ, знак, форма, образність, базис, надбудова.

In the article semiotic structure of civil buildings forms, which serves for different informative and ideological functions in architecture are considered. An attempt of scientific systematization, which lay down in famous buildings and structures basis, is made. Essence and role of symbol in real design and future architecture forecasting by historical analogies method is discovered.

Key words: symbol, sign, form, imagination, basis, superstructure.

Однією із проблем архітектури та дизайну є дослідження образності форми будівель, об'єктивних закономірностей формування їхньої естетичної інформативності. Геометрія такої образності являє собою певний набір знакових форм, що відображають соціокультурний, ідеологічний зміст внутрішніх (не тільки функціональних) зв'язків життєдіяльності людини, а і естетичних. Спроби систематизації таких структур можна зустріти в роботах з теорії архітектури [1–7], але більшість з них не є повними щодо розкриття змісту поставленої проблеми, потребують розвитку і остаточної наукової систематизації.

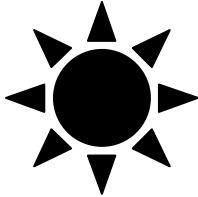
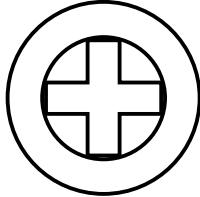
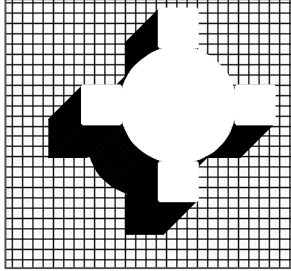
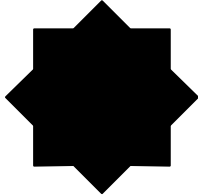
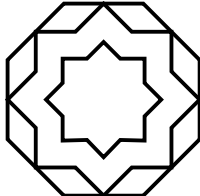
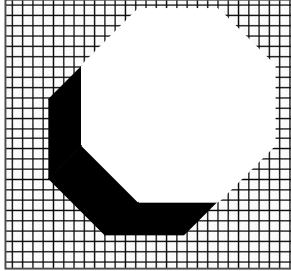
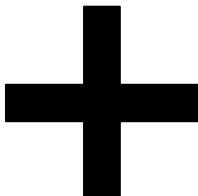
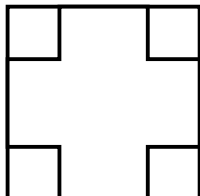
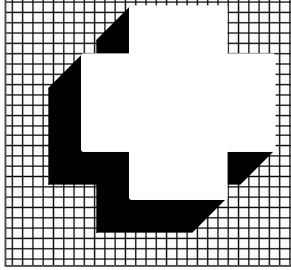

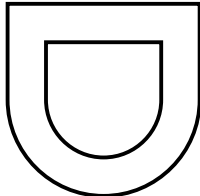
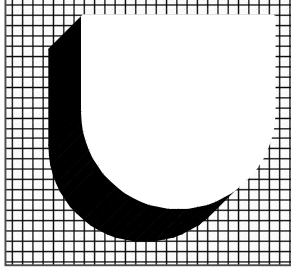
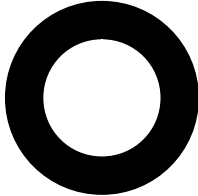
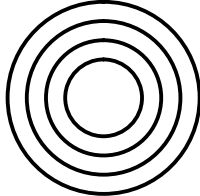
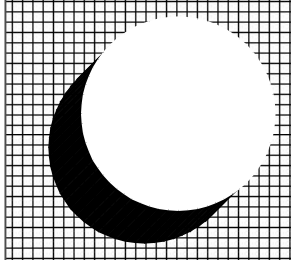
Виходячи з того, що дизайн архітектури, як і інші види мистецтв, є символічним мистецтвом [2, 150], процес естетичного формоутворення того чи іншого об'єкту архітектури повинен виходити із певної форми символу, що в повній мірі розкриватиме його ідейний зміст. Таку форму, в якій сконцентровано ідеологічні, історичні, соціальні, релігійні та інші ідейні надбання суспільства, традиції, зодчий кладе в основу проектування форми майбутньої споруди. Яскравим прикладом такого формоутворення є християнські храми, в основі планування яких лежить хрест, що символізує конкретну ідею. У язичницьких капищ різних народів в основі планування знаходиться символ, що нагадує сонце: Кромлех в Стоухенджі, Древньоруські та Скандинавські язичницькі храми. Ще один яскравий приклад формоутворення можна спостерігати у формах будівель, які належать до військових відомств різних держав. Їхнє планування базується на використанні геометричної структури символічної форми, якою є п'ятикутна зірка. Це будинки Пентагону у Вашингтоні (архітектор Г. Бергстрем, Дж. Уїтмер, поч. 1940-х рр.), Присутствених місць у Києві (архітектор К. Скаржинський, М. Іко-

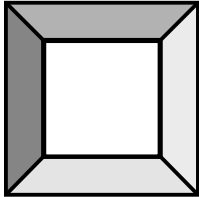
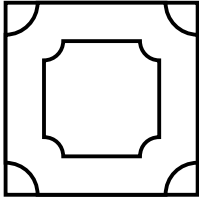
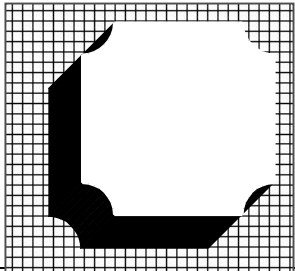
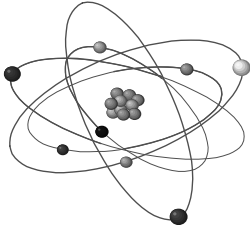
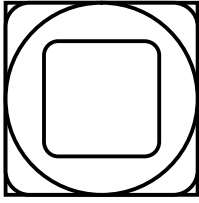
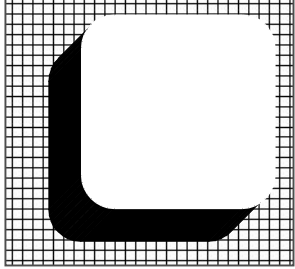
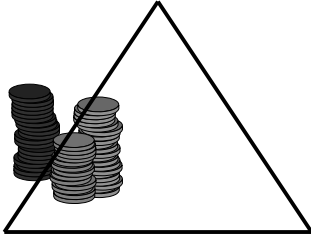
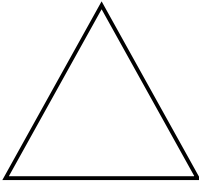
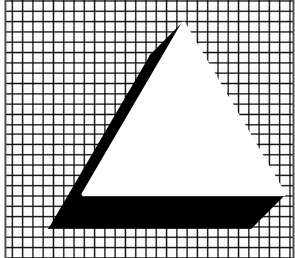

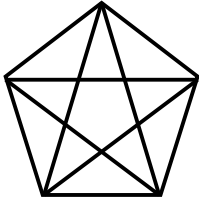
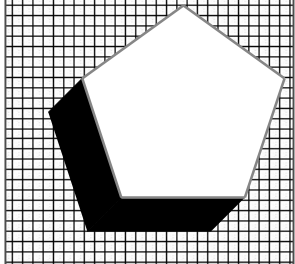
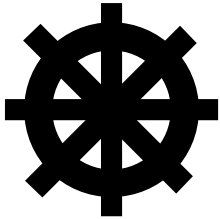
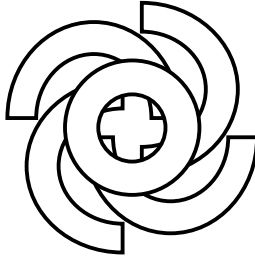
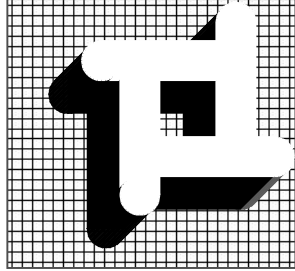
нніков, І. Штром, 1854–57 рр.), театру Червоної Армії в Москві (архітектор К. Алабян, В. Симбірцев, 1935–39 рр.), вілли-фортеці Фарнезе (архітектор Д. Вінййола), Московського Кремля та більшості відомих фортифікаційних споруд.

Наведемо систематизацію базисних форм планів громадських будівель відповідно до символіки їхнього використання в таблиці «Семіотика планування будівель і споруд», де введемо такі позначення: графічна форма ідеї планування – *графема*, знакова форма символів даної ідеї – *сема* – відіграватимуть роль детермінант D_i ідеограми I – базисної форми певної будівлі чи споруди, що є кінцевою геометричною формою сем і графем. Планування житлових будівель є виключенням і не входить окремо до даної систематизації, оскільки в його основі може бути закладений будь-який символ, наведений у таблиці. Наприклад, в основі планування вілли Фарнезе Дж. Вінййола застосував п'ятикутну зірку, в основі планування власних будинків К. Мельников, М. Ботта застосували кільце, ядром планування власного будинку архітектора В. Городецького є восьмикутна зірка, планування мисливського замку Зірка поблизу Праги (будівничі Я. Памбіо, Дж. Лугес, 1556 р.) базується на шестикутній зірці. Це пояснюється тим, що вибір певного за формою символу архітектором в проектуванні житлових будівель залежить від світогляду їхнього замовника, його персональних інтересів.

Об'єкти, що склали основу даної формалізації, є характерними в галузевому призначенні до суспільних потреб, виправдали себе функціонально в часі. Символ в архітектурному формоутворенні служить засобом розпізнавання галузевого образу будівель і споруд. Символьна форма у структурі планування деяких з них з часом стала канонічною. Важко уявити форму будівлі християнського храму без хрестоподібної структури внутрішнього планування чи циркову арену не круглої форми. Формальний підхід щодо створення досконалих міст, будівель і споруд не є негативним явищем у творчості архітекторів-дизайнерів. Навпаки, формально досконалі об'єкти будівництва з позиції організації їхнього функціонального процесу привертають до себе набагато більшу увагу, ніж інші, неформалізовані об'єкти. Створення досконалого функціонального змісту архітектурного організму через довершену геометричну форму, на нашу думку, є важливим чинником професійної архітектурної майстерності. Для порівняння можна навести два приклади з архітектури м. Києва: форми будівель 1945–50 рр., що утворюють архітектурний ансамбль вулиці Хрещатик (форма-функція), та форми будівель, що утворюють забудову житлових масивів столиці України 1960–90 рр. (функція-форма). Ці будівлі суттєво відрізняються за ступенем «архітектурного формалізму» як алгебраїзму-геометризму.

Семіотика планування будівель і споруд

Суспільне призначення будівлі, що проектується	Ідея планування – графема: Γ	Семи – детермінанти: $D_1 + \dots + D_n$	Базисна форма будівлі – ідеограма $I = \Gamma + \sum D_i$
Культові будівлі і споруди: язичництво України-Русі			
Культові будівлі і споруди: семітські народи			
Культові будівлі і споруди: православне християнство			
Заклади культури: театри			
Заклади культури: цирки			

Заклади культури: художні музеї			
Будівлі і споруди науково-дослідних установ			
Заклади торгівлі: біржі			
Будівлі і споруди оборонного відомства			
Будівлі і споруди індустриального призначення			

Базування плану будь-якої будівлі на чіткій формі певного символу є засадничою у досягненні високого рівня естетичної інформативності форми, досконалої формалізації її конструктивної системи. Другою, не менш важливою, вимогою є символічність у створенні фасадів будівель і споруд. Роль символу в формуванні образності фасаду досить важлива, оскільки одержаний результат, як правило, несе інформацію про модель виробничого базису і ідеологічної надбудови суспільства за певної історичної доби його існування. З критичного погляду на історію архітектури Європейської цивілізації неважко помітити сут-

теву деталь: у більшості фасадних форм громадських, промислових та житлових будівель фронтально існує умовний поділ на дві частини, одна з яких, нижня, є базисом (див. табл.) – служить основою оболонки, що охоплює простір, де проходять всі функціональні процеси життєдіяльності людини згідно до суспільного призначення такого об'єкта. Конструктивна система будівлі, що перекриває цей простір, – антаблемент – служить умовною межею між базисом і наддаховими формами: різноманітної форми банями, баштами, фронтонами і, загалом, суто геометризованими об'єктами, що не є, з прагматичної точки зору, функціонально обов'язковими і, відповідно, їхня бутафорність створює лише ефект театральності предметного простору.

Умовно формалізовані схеми фасадної форми будівлі демонструють характерний поділ її на дві частини: базис і надбудову (рис. 1 – «Схематичний розвиток фасадної форми будівель»). З них ті схеми чітко розділені на базисну форму і надбудову (верхня частина схем), що представ ляють архітектуру будівель тих часів, коли суспільні системи, що породили таку архітектурну образність, мали, крім виробничого базису, ідеологічну надбудову у формі правових, релігійних, політичних та інших інститутів. Схеми фасадів, що мають значні за об'ємом надбудови (приклади 7-9, 10-15, 23, 26) є ілюстрацією масштабів ідеологічного навантаження суспільної системи, за якої створювалися відповідні архітектурні споруди.

Схеми 1-3 демонструють образи фасадів будівель доби первіснообщинного ладу, де кочовий образ існування народів практично не створює ідеологічної надбудови, тому на цих схемах наявна лише базисна форма будівель, що відображає в повній мірі прагматизм тієї епохи.

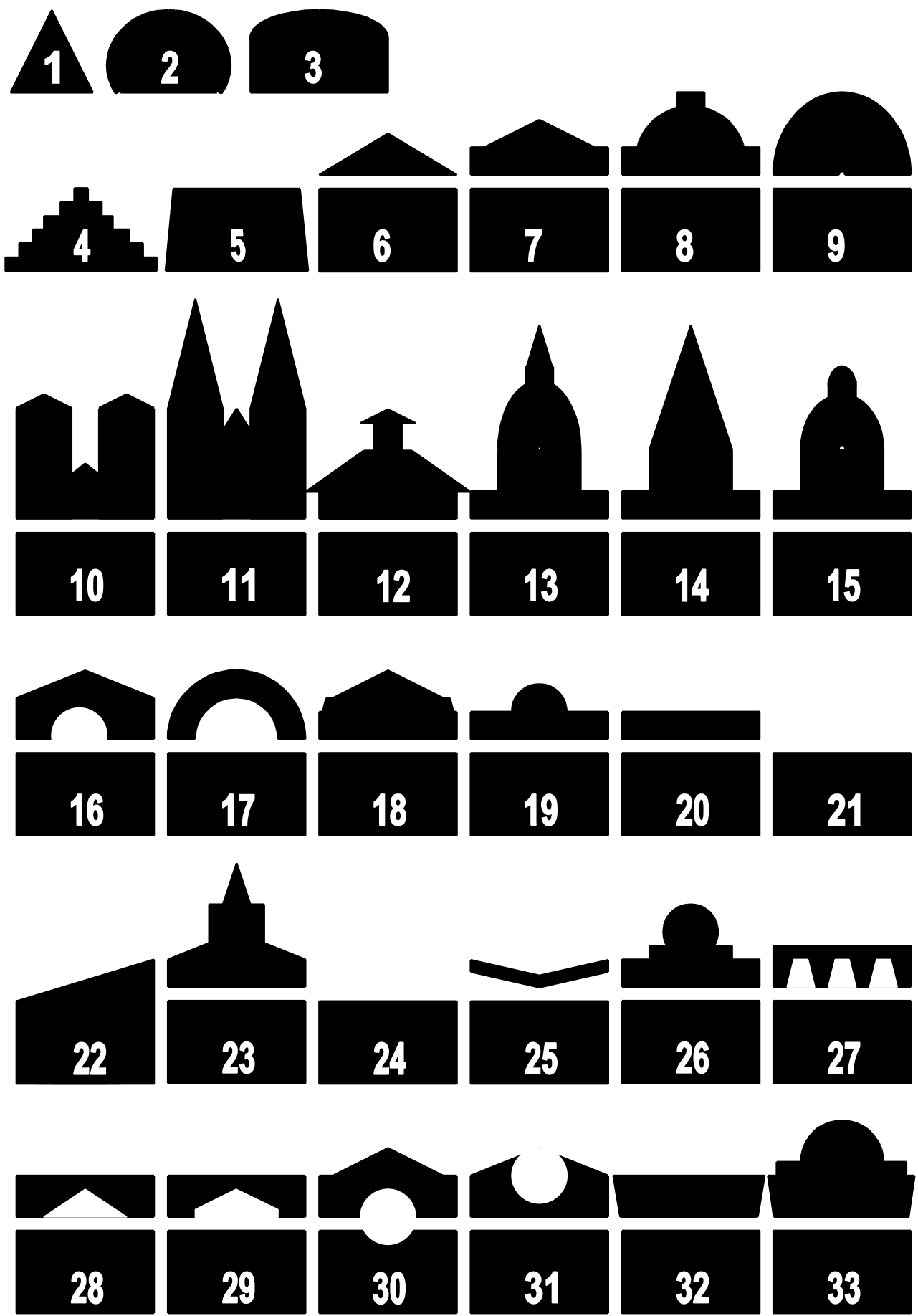
Схеми 4-9 представляють фасадну образність доби рабовласницьких деспотій, які виникли в результаті припинення кочового способу життя народів і їхнього закріплення на певних територіях, що стало причиною виникнення державницьких інститутів. Це архітектура Стародавнього Єгипту, Греції, Риму, Візантії. На схемах помітне поступове зростання форми наддахової надбудови.

На схемах 10-15 формалізовано образи фасадів доби феодалного ладу в Європі, де ідеологічна надбудова досягла значних масштабів і, подекуди, кількох рівнів: романська, готична, ренесансна, барочна, класицистична образність будівель.

Схеми 16-21 демонструють тенденцію зниження кількості високих наддахових надбудов будівель (перша чверть XIX ст. – 1914 р.) до прямої їхньої відсутності (творчі роботи А. Лооса). Відповідно, в історичному відношенні розвиток суспільного товарного виробництва в період монополістичного капіталізму поступово призвів до ідеологічного краху старої системи і початку розвитку нових суспільних систем.

На схемах 22-27 формалізовано еволюцію фасадної образності будівель радянської доби, де непослідовні зміни характеру і розмірів їхніх наддахових надбудов наочно свідчать про ідеологічні протиріччя доктрини суспільного розвитку, який обирала держава на історичному шляху свого розвитку.

В останньому рядку (див. рис. 1) формалізовано схеми творчих пошуків архітектурної образності будівель західних архітекторів, представників течії постмодернізму. Аналоги таких пошуків можна зустріти в сучасній архітектурі України, а також і в архітектурі багатьох країн світу.

Рис. 1 – Схематичний розвиток фасадної форми будівель

Представлені графічно формалізовані схеми фасадів будівель наочно підтверджують думку про те, що форми об'єктів предметного середовища дійсно поділяються на дві частини, одна з яких – базис – є обов'язковою для будівлі, незалежно від її суспільного призначення. Другою, необов'язковою частиною фасадної форми є надбудова, що інформує суб'єкта її сприйняття або про престиж користувача такого об'єкта, або про характер суспільної моделі держави, з відповідними виробничим базисом й ідеологічною надбудовою. Отже, визначення з позицій архітектурної форми характеру суспільної моделі тієї чи іншої держави гіпотетично можливе.

З історії людства відомо, що моделі суспільних устроїв поділяються на три основні типи: 1) авторитарні держави: монархії, олігархії, диктатури; 2) демократичні держави: республіки; 3) держави перехідного типу: республіканські монархії. Для того, щоб визначити тип суспільного устрою держави, виходячи з аналізу форм предметного середовища, необхідно уважно розглянути ряд форм, що є надбудовою будівель. Ті надбудови, маса яких зменшуються відносно базису до верху будівлі, інформують про існування першого типу держави (схеми 4-19, 23, 26, 30, 31); ті, у яких навпаки маса збільшуються відносно базису до верху будівлі, інформують про другий тип (схеми 22, 25, 32); ті що, мають однакову величину, як знизу, так і зверху, інформують про третій тип (схеми 20, 27-29, 33). Висунуте припущення історично підтверджується. Виходячи з такого погляду на реальну архітектуру будівель, можна зробити висновки про суспільні моделі тих чи інших держав [2, 153]. Це також дає підстави для прогнозування розвитку архітектурних форм за історичними аналогіями.

Спроба запропонованої формалізації має гіпотетичний характер і базується на висновках, зроблених автором цієї статті в результаті аналізу досліджень з будівельного мистецтва та студіювання історії архітектури, а отже, не є прерогативою до практичного застосування.

Література

1. Седак О. І. Типологія та семантика простору як засоби його архітектурного дизайну / О. І. Седак // Технічна естетика і дизайн: Міжвідомчий науково-технічний збірник. – Вип. 2. – К. : Віпол, 2002. – С.83–90.
2. Трошкіна О. А. Семантика форми в дизайні представницької архітектури / О.А. Трошкіна // Технічна естетика і дизайн: Міжвідомчий науково-технічний збірник. – Вип. 3–4. – К. : Віпол, 2004. – С.150–153.
3. Alofsin, A. When buildings speak: Architecture as Language in the Habsburg Empire and Its Aftermath, 1867–1933. – Chicago : University of Chicago Press, 2008. – 300 p.
4. Baczynski, A. Semiotologia architektury // Architectura. – 1981. – №1. – S. 69–72
5. Broadbent, G. Building Design as Iconic Sign System // Signs, Symbols and Architecture. – Chichester-Toronto : John Wiley and Sons, 1980. – P. 311–331.
6. Eco, U. Function and Sign: The Semiotics of Architecture // Signs, Symbols and Architecture. – Chichester-Toronto : John Wiley and Sons, 1980. – P.11–69.
7. Preziosi, D. Architecture, Language and Meaning: The Origins of the Built World and Its Semiotic Organization. – Hague : Mouton Publishers, 1979. – 122 p.